

بررسی شبکه رفتاری حضرت موسی علیه السلام در قرآن و تأثیر آن بر فهم معنایی آیات ۲۵ تا ۳۰ سوره طه

سید مرتضی فری زنی^۱

چکیده

حضرت موسی علیه السلام از پیامبران بزرگ و شخصیت‌های برجسته‌ای است که وقایع زندگی ایشان در آیات مختلف قرآن آمده است. در پژوهش حاضر کوشیده از طریق مقایسه رفتارهای موسی علیه السلام با مدل «DISC»، سبک ارتباطی آن حضرت علیه السلام با مردم زمانه‌اش مشخص شود. مدل DISC مدلی شناخته شده در روان‌شناسی است که در آن، رفتار افراد براساس چهار بعد اصلی تقسیم‌بندی می‌شود. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که حضرت موسی علیه السلام شخصیتی با ویژگی‌های خطرپذیری بالا، رقابتی، عمل‌گرا، قاطع و مسئولیت‌پذیر بوده است. این ویژگی‌ها با ابعاد «D»، «DI» و «DC» مدل DISC هم‌خوانی دارد. با توجه به یافته‌های یادشده به نظر می‌رسد که حضرت موسی علیه السلام در آیات ۲۵ تا ۳۰ سوره طه در پی یافتن راهی برای حفظ آرامش و صبر در مواجهه با مخالفان و بهبود مهارت‌های ارتباطی خود بوده است. همچنین درخواست ایشان از خداوند برای شرح صدور گشودن عقده کلامی ناظر به خویشتن‌داری در اقدام غیرکلامی و صراحت لهجه بوده که ضرورت آن را پیش‌تر در برخورد با مرد قبطی و فرعونیان دریافته است. روش پژوهش حاضر براساس محتوای کیفی در متون دینی بوده و از جنبه روان‌شناختی به تحلیل مضامین آیات

۱. مرتبی و عضو پژوهشکده بین‌المللی امام رضا علیه السلام جامعه المصطفی خراسان (گروه مطالعات تطبیقی اسلام و

mfarizani@gmail.com

ادیان) و دکترای دین پژوهی دانشگاه ادیان و مذاهب.

دریافت: ۱۴۰۳/۸/۱۶ - پذیرش: ۱۴۰۴/۳/۵

پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: شبکه رفتاری حضرت موسی علیه السلام، شرح صدر، دغدغه رسالت، مهارت ارتباط، آیات ۲۵ تا ۳۰ سوره طه، روش DISC.

۱. تبیین مسئله

برخی آیات قرآن از گفت‌وگوهای بسیار جالب میان انبیا در آغاز بعثتشان و پروردگار حکایت می‌کنند. در این گفت‌وگوها، خداوند نه تنها به مأموریت الهی انبیا اشاره می‌کند، بلکه به شرایط فردی و اجتماعی آنان نیز توجه ویژه‌ای نشان می‌دهد. درخواست‌ها و نیازهای انسانی انبیا که برخاسته از ابعاد روانی و اجتماعی ایشان است، با دقت و مهربانی از سوی خداوند شنیده و مورد توجه قرار می‌گیرد. این امر نشان‌دهنده توجه خداوند به ابعاد انسانی انبیا، پیچیدگی‌های روان آدمی و اهمیت حمایت و دلداری در مسیر دشوار رسالت است. از این نظر، میان رسولان آسمانی یعنی فرشتگان درگاه الهی و رسولان زمینی یعنی انبیا تفاوت مشخصی وجود دارد؛ چراکه ملائکه به مجرد صدور فرمان الهی و بدون پیش کشیده شدن شرایط فردی، مأموریت خود را به سرانجام می‌رسانند و به تعبیر فلسفی، حقیقت ماهوی ایشان مجرد است و آنان از هرگونه احساسات و عوارض و محدودیت‌های بشری به دور هستند (شعرانی، ۱۳۸۶: ۲/۹۴۴). اگرچه فرشتگان در مواردی به صورت بشر ظاهر شده و به تعبیر قرآن «تمثل» پیدا می‌کنند، حقیقت وجودی آنان همچنان تغییری نمی‌یابد (مریم/ ۱۷) و در اجرای اوامر الهی بدون شک و تردید عمل می‌کنند؛ چنان‌که در برخی از آیات قرآن به این نکته اشاره شده است (حسینی طهرانی، ۱۴۲۷: ۲/۴۲۶). حال آنکه پیامبران در هنگام وحی و شرایط مختلف از خداوند درخواست‌هایی دارند و نمی‌توانند بدون در نظر گرفتن محدودیت‌های بشری و احساسات انسانی، مأموریت خود را به انجام رسانند. از این رو در آیات آغازین سوره علق که حاکی از شروع وحی آیات قرآنی است، خطاب آیات چنان تنظیم شده که شرایط فردی و محدودیت‌های بشری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مدنظر قرار گرفته است. توضیح مطلب اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله که تاکنون به تعبیر قرآن «امی» و درس‌نخوانده بوده (اعراف/ ۱۵۷) و براساس

شأن نزول این آیات، خود نیز به این حقیقت آگاهی داشته (قرطبی، ۱۳۶۴: ۲۰ / ۱۱۸؛ سیوطی، بی تا: ۶ / ۳۶۸) و اظهار ناتوانی می کرده است، و اداری می شود که وضعیت پیشین بشری خود را کنار بگذارد و با تلاش و اصرار بر خواندن و با استعانت از پروردگار، ناتوانی خویش را به توانایی بی بدیل تبدیل کرده، با قرائت آیات آغازین سوره علق و تلاوت آن بر دیگران، به ویژه مخالفان و ستیزه‌گران، مأموریت خود را آغاز کند (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۲۰ / ۳۲۳). در این راستا در بازگویی داستان آغاز وحی خداوند به حضرت موسی علیه السلام در آیات متعدد، مسائلی مطرح می شود که درخور توجه است؛ مسائلی چون تکاپو و تلاش فردی موسی علیه السلام برای خانواده خویش در رساندن گرما و روشنایی به آنان، مواجهه با میقات الهی و دریافت وحی و گفت‌وگو و مکالمه مستقیم خداوند با ایشان که به طور مفصل در آیات قرآن نقل شده است. به نظر می رسد که افزون بر جنبه‌های داستانی و جذاب و برداشت‌های تفسیری متداول، ابعاد تازه مرتبط به جنبه‌های بشری حضرت موسی علیه السلام قابل بررسی است؛ مانند بررسی خوف و ترس از تبدیل عصا به مار و فرار از محوطه وحی و درخواست‌های گوناگون موسی علیه السلام از خداوند برای به سامان رساندن مأموریت خود.

از مهم ترین موارد درخواستی موسی علیه السلام که نشان دهنده محدودیت‌های فردی و اجتماعی اوست، می توان به درخواست وی برای دریافت شرح صدر و برداشته شدن عقده زبانی و همراه داشتن برادر خود به عنوان دستیار و جانشین اشاره کرد که در آیات ۲۵ تا ۳۰ سوره طه مطرح شده است.^۱ در واقع موسی علیه السلام با توجه به شناخت از شخصیت و سوابق رفتاری خویش، در مواجهه با شرایط پیش رو درخواست‌هایی می کند که درخور تأمل است. نخستین درخواست او شرح صدر است؛ حال آنکه طبق آیات قرآن موسی علیه السلام از دارندگان شرح صدر بوده که توانسته است به مقام پیامبری برسد و مأموریت

۱. «قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي * وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي * وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي * يَفْقَهُوا قَوْلِي * وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي * هَارُونَ أَخِي».

دریافت کند^۱ (زمر/ ۲۲). از این رو به نظر می‌رسد که موسی علیه السلام شرح صدر ویژه‌ای از خداوند طلب کرده که به تأمل بیشتر نیازمند است. آن حضرت علیه السلام در ادامه نیز درخواست می‌کند که گره و عقده زبانی‌اش برطرف شود؛ مسئله‌ای که مفسران درباره آن اختلاف کرده و گروه قابل توجهی از آنان بر این باورند که موسی علیه السلام دارای لکنت زبان بوده و خداوند با این درخواست آن را برطرف کرده است (طوسی، بی‌تا: ۱۷۰/۷؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۷/۱۱۵؛ مغنیه، ۱۴۲۴: ۵/۲۱۳). گروهی دیگر بر این عقیده‌اند که نسبت دادن نقایص بدنی به انبیا با مقام آنان سازگار نیست و اینجا مقصود چیز دیگری است (صادقی تهرانی، ۱۴۰۶: ۱۹/۷۶؛ جوادی آملی، ۱۳۹۳: ۱۰/۹۴). این مسئله نیز بر اساس سوابق رفتاری موسی علیه السلام در قرآن قابل بررسی بوده و البته درخواست همراهی هارون در این مأموریت نیز از این نگاه قابل توجه است.

در پژوهش حاضر با نگاهی متفاوت و مبتنی بر تبیین روان‌شناختی، شبکه رفتاری حضرت موسی علیه السلام از طریق مقایسه با یک مدل رفتاری مشهور به نام روش DISC استخراج می‌شود و در نتیجه ثمره معنایی و تفسیری مرتبط به آیات ۲۵ تا ۲۹ سوره طه بر اساس نگاه روان‌شناختی و بر پایه گزارش قرآن از شخصیت موسی علیه السلام مورد اشاره قرار می‌گیرد. البته در این مقایسه باید چند نکته را مدنظر قرار داد:

۱. بر اساس نگاه برخی پژوهشگران در مطالعات میان‌رشته‌ای الهیات و روان‌شناسی، سه رویکرد اصلی وجود دارد: رویکرد پالایشی^۲، رویکرد مقایسه‌ای^۳ و رویکرد تأسیسی^۴

۱. «أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ». بنابر نظر برخی مفسران، تقابل میان شرح صدر لازم برای پذیرش اسلام و قساوت قلب در مقابل ذکر الهی نشان‌دهنده فراهم بودن حق برگزیدن یکی از این دو مسیر است. بر این اساس به طور قطع پیامبران از مصادیق شاخص دارندگان شرح صدر بوده‌اند و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله طبق آیه نخستین سوره انشراح در مقابل وقایع پیش رو بیشترین بهره را از شرح صدر نفسانی داشته است (زحیلی، ۱۴۱۹: ۲۳/۲۷۸).

۲. رویکرد پالایشی حاصل نپذیرفتن کامل روان‌شناسی مدرن از سوی اندیشمندان مسلمان به علت آمیختگی این علم به مبانی و مباحث سکولار است. این امر باعث شده که اندیشمندان یادشده

(رفیعی هنر، ۱۳۹۹: ۱۸۸-۱۹۰).

پژوهش حاضر براساس رویکرد دوم یعنی مقایسه گزاره‌های قرآنی و یک مدل رفتارشناسی به نام روش DISC صورت پذیرفته و با تبیین نظام مند منظومه رفتاری حضرت موسی علیه السلام در مقایسه با مدل یادشده شکل می‌گیرد.

۲. مسئله مهم در تصحیح این مقایسه بررسی امکان کلامی و الهیاتی آن است. انبیا شخصیت‌های الهی‌ای هستند که درباره صدور رفتار آنان دیدگاه‌های الهیاتی و کلامی مختلفی وجود دارد. گروهی بر این باورند که انبیا صرفاً در ظاهر همچون انسان‌های عادی هستند؛ ولی در باطن از قوه و ملکه‌ای برخوردارند که مانند فرشتگان قادر به صدور رفتار و حرکتی خارج از اراده پروردگار نیستند. این گروه تعابیر قرآنی «عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ * لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ» (انبیا/ ۲۶-۲۷) و «يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (نحل/ ۵۰) را که درباره ملائکه نازل شده، درباره انبیا نیز به طور کامل صادق و جاری می‌دانند. به عبارت دیگر می‌توان گفت آنان برای انبیا صورتی انسانی و باطنی ملکی قائل‌اند (تستری، ۱۴۲۳: ۱۰۴). با بررسی بیشتر آیات قرآن و منابع اسلامی به نظر می‌رسد که این دیدگاه چندان کامل نیست و انبیا و اولیای الهی در انجام کارها و فعالیت‌های شخصی و اجتماعی در سطح مشترکی با انسان‌های عادی قرار دارند. بر این اساس است

→
ضمن آگاهی از ظرفیت‌های روان‌شناسی درپی تصحیح نحوه ورود به این علم و استفاده از یافته‌های آن بوده و بکوشند نظریه‌های ناهماهنگ با مبانی اسلامی را مورد نقد قرار داده و از نظریه‌های هماهنگ استفاده کنند.

۳. رویکرد مقایسه‌ای بدین صورت است که روان‌شناسان مسلمان در رویکردی همدلانه یا محتاطانه، به جای جرح و تعدیل مستقیم نظریه‌های موجود در شاخص‌های مختلف روان‌شناسی، به توصیف آن‌ها پرداخته و در مقابل، می‌کوشند دیدگاه اسلام در هر زمینه را طرح کرده و با دیدگاه‌های روان‌شناختی مقایسه و تطبیق کنند. بدین‌سان این رویکرد برخلاف رویکرد پیشین انتقادی نیست؛ بلکه درپی یافتن زمینه مشترک با جریان اصلی روان‌شناسی است.

۴. برخی از اندیشمندان اسلامی با تأسیس علمی جدید یا شاخه‌ای جدید از علم روان‌شناسی آن را چنین تعریف می‌کنند که روان‌شناسی اسلامی شاخه‌ای از روان‌شناسی است که به مباحث دینی نزد مسلمانان می‌پردازد.

که شخصیت‌هایی مانند پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به استناد آیه ۲۱ سوره احزاب می‌توانند الگوی دیگران قرار بگیرند که در غیر این صورت الگو قرار گرفتن آنان بی‌معنا و لغو خواهد بود. افزون بر این، چنین امری با مبانی اعتقادی امامیه در بحث جبر و اختیار منافات دارد. در راستای تأیید همانندی انبیا و دیگرانای بشر در برخی سطوح رفتاری می‌توان به دو دسته از آیات قرآن استناد کرده و امکان مقایسه منظومه رفتاری انبیا با مدل رفتاری روش DISC را تسهیل کرد:

- دسته اول تأکید دارند که پیامبران از جنس بشرند (کهف / ۱۱۰)، مانند دیگر انسان‌ها ارتزاق می‌کنند (مائده / ۷۵)، فعالیت اجتماعی دارند (فرقان / ۷) و خداوند به آنان افتخار رسالت و پیامبری داده است (ابراهیم / ۱۱). در واقع یکی از دلایل تأکید پیامبران بر بشر بودن خویش دیدگاه رایج برخی گمراهان بوده است که انسان‌ها را شایسته مقام رسالت الهی نمی‌دانسته و باور داشته‌اند که باید موجودات غیبی‌ای مثل فرشتگان نازل شده و آورنده معجزات و آیات الهی باشند (انعام / ۸)؛ حال آنکه خداوند در آیات مختلفی تأکید دارد که سنخیت و تناسب خلق و خلُق در امر رسالت و پیامبری قانون الهی بوده (انعام / ۹) و اشتراک ظاهری و رفتاری انبیا و دیگرانسان‌ها برای تعلیم و تزکیه بسیار پراهمیت است (آل عمران / ۱۶۴؛ فوری زنی، ۱۴۰۲: ۲۴-۲۵)

- دسته دوم آیاتی هستند که ویژگی‌های انسانی، به‌ویژه هیجان‌ها و احساسات بشری را به انبیا نسبت می‌دهند و خداوند براساس بروز این موارد در موقعیت‌های مختلف دستورهایی می‌دهد و برای تعدیل رفتاری و شکوفایی درون، نکاتی را به آنان گوشزد می‌کند. مواردی مثل نسیان (کهف / ۲۴)، عجله (قیامت / ۱۶)، غضب (اعراف / ۱۵۰)، مهرورزی و فروتنی (آل عمران / ۱۵۹)، صبر (انشراح / ۱)، حیا (احزاب / ۵۳) و غیره در قرآن به انبیا نسبت داده شده و در آیاتی مثل آیات ابتدایی سوره عبس و آیه ۴۳ سوره توبه، آیه ۴۶ سوره هود و آیات متعدد دیگر خداوند به انبیا تذکرات جدی داده و از زیاده‌روی در بروز احساسات فردی و اجتماعی در برخی امور نهی کرده است. افزون بر این در قرآن تفاوت ظاهری و باطنی انبیا در احساسات و غرایز انسانی با فرشتگان تمثیل یافته به شکل

انسان مطرح شده و در قضایایی مانند نزول فرشته بشارت دهنده بر حضرت مریم علیها السلام (مریم / ۱۷-۱۹) و نزول فرشتگان عذاب بر حضرت ابراهیم علیه السلام (هود / ۷۰) و حضرت لوط علیه السلام (هود / ۷۷-۸۱)، عدم احساسات و غرایز انسانی در آنان مورد تأیید قرار گرفته است (ابن میمون، بی تا: ۱ / ۲۹۰).

۳. شایان ذکر است که این مقایسه به هیچ وجه عصمت و مقام والای انبیا را زیر سوال نمی برد. مدل DISC صرفاً به دنبال شناسایی نقاط قوت و چالش های رفتاری انسان ها بر اساس احساسات بشری است. از دیدگاه روان شناسی، این مدل می تواند به ما کمک کند تا الگوهای رفتاری چالش برانگیز را شناسایی کرده، با بهره گیری از آموزه های دینی، راهکارهایی برای بهبود ارتباطات بین فردی ارائه دهیم. در ادامه این مقایسه، این نکته با وضوح بیشتری تبیین خواهد شد.

۲. پیشینه پژوهش

درباره بررسی چند جانبه و شبکه ای شخصیت حضرت موسی علیه السلام در قرآن، مقالات و نوشته هایی وجود دارد؛ مانند مقاله «مؤلفه های مدیریتی قرآن در قصه موسی و خضر» از امیرعلی آقاصفیری و دیگران که در آن با بررسی آیات ۶۰ تا ۸۲ سوره کهف برجستگی های مدیریتی حضرت موسی علیه السلام و جناب خضر بر اساس دیدگاه سیستمی مطرح شده است. در مقاله «بررسی روش مبارزه حضرت موسی علیه السلام با ترفندهای فریبنده فرعون از منظر قرآن کریم» از محمد مهدی کریمی نیا و دیگران نیز نویسندگان به لزوم توجه به مسائلی چون شرایط محیط و مخاطبان و میزان تأثیرگذاری در سیره مبارزاتی حضرت موسی علیه السلام در مقابل فرعون پرداخته اند. همچنین در مقاله «بررسی دیدگاه های مفسران درباره مراد از فصیح نبودن حضرت موسی علیه السلام» از الهه هادیان رستانی به بررسی معنایی آیه ۲۷ و ۲۸ سوره طه و آیات مشابه پرداخته شده و مراد از فصاحت هارون نسبت به موسی علیه السلام نه گرفتگی زبان موسی علیه السلام که بیشتر مفسران بر آن بوده اند، بلکه با توجه به ماده اصلی فصیح که ظهور چیزی است بدون توجه به هرگونه پیشینه و مفروضات ذهنی، مسبوق نبودن

هارون به سابقه قتل دانسته شده است (هادیان رستانی، ۱۳۹۹: ۱۶۵).
 در این پژوهش، با استخراج منظومه رفتاری غالب حضرت موسی علیه السلام از قرآن و مقایسه آن با شاخص‌های مدل رفتاری DISC، تلاش می‌شود تا ابعاد جدیدی در فهم آیات مرتبط با درخواست‌های ایشان از خداوند، به ویژه آیات ۲۵ تا ۳۰ سوره طه، آشکار شود. این پژوهش با تمرکز بر جنبه تنظیم رفتاری حضرت موسی علیه السلام در سایه تربیت الهی، به دنبال ارائه دیدگاهی نوین در این زمینه است. با وجود شباهت‌های کلی در عنوان موضوع با برخی پژوهش‌های پیشین، روش، رویکرد و نتایج این تحقیق کاملاً متفاوت است.

۳. روش پژوهش

در پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، مضامین آیات مرتبط با رفتار حضرت موسی علیه السلام مورد بررسی قرار گرفته و البته تنها به آیات قرآن به عنوان منبع اصلی استناد شد؛ زیرا به نظر نگارنده آیات از انسجام و جامعیت کافی برای سامان دادن پژوهش برخوردار هستند. از این رو پس از مطالعه عمیق حدود صد آیه مرتبط، ابعاد روان‌شناختی مضامین آیات به کمک برخی تفاسیر استخراج شده و هم‌زمان از روش پردازش شبکه‌ای (روشی برای تجزیه و تحلیل ارتباطات بین مفاهیم مختلف در یک متن) برای شناسایی و گسترش گزاره‌ها و مفاهیم اصلی در آیات استفاده شد. در ادامه نیز داده‌ها دسته‌بندی شده، شاخص‌های رفتاری حضرت موسی علیه السلام استخراج و نام‌گذاری شد. شاخص‌های یادشده نیز که گاه به صراحت در آیات آمده و گاه از طریق تحلیل محتوا و تفسیر قابل استخراج هستند، با رویکردی اکتشافی و با توجه به ابعاد روان‌شناختی و تطابق با مفاهیم قرآنی تعیین شدند.

۴. نحوه استخراج منظومه رفتاری افراد براساس روش DISC

یکی از روش‌هایی که در حوزه رفتارشناسی مورد استقبال جهانی قرار گرفته و با استفاده از آن، رفتارهای فردی و اجتماعی افراد طبقه‌بندی و متمایز می‌شود، روش DISC

است. این روش از ابداعات دانشمندی روان‌شناس به نام ویلیام مارستون^۱ است که براساس آزمایش‌های تجربی، رفتار افراد عادی را بر پایه بروز احساسات و هیجانات بشری به چهار دسته کلی تقسیم کرده است (Sugerman, Jeffrey et al., 2011: 13). در یک توصیف کلی از چهار دسته یادشده می‌توان گفت که افراد دارای مدل «D» قاطع، روراست، هدف‌محور، بااراده، پرتوان و خطرپذیرند. افرادی با ویژگی‌های یادشده نمونه‌ای از مدل رفتاری نوع «D» هستند که حاکی از مدل رفتاری «Dominanc» (اقتدار) یا سلطه‌گر است. مدل «I» دومین مدل است که افراد متعلق به آن رابطه اجتماعی بسیار خوبی دارند، مشتاق و بانشاط، سرزنده و پرانرژی و آسان‌گیر بوده و در عین حال خوش‌بین و خوش‌سخن هستند. مدل رفتاری «I» حاکی از مدل رفتاری «Influence» (تأثیرگذاری) است. افراد متعلق به مدل «S» دارای ثبات قابل توجهی هستند. آنان اغلب آرام، اهل سازش، صبور، متواضع و بانزاکت توصیف شده و عموماً اهل عمل و وفادار به محیط‌اند. مدل «S» حاکی از مدل رفتاری «Steadines» (باثبات) است. افراد دارای ویژگی‌های «C» خودنگه‌دار، جزئی‌نگر، تحلیل‌گر، دقیق و منظم توصیف شده و معمولاً اهل خلوت و تنهایی و محاسبه‌گرند. مدل «C» حاکی از مدل رفتاری «Conscientious» (وظیفه‌شناسی) است (Rohm, 2013: 2).

براساس روش Disk، به‌طور کلی افراد عادی در بروز احساسات فردی و اجتماعی خود بیشتر به دو یا سه مدل یادشده گرایش دارند و کنش و واکنش‌های بیرونی آنان بیشتر مطابق برخی مدل‌ها است. در این روش سعی شده ضمن پرهیز از ارزش‌گذاری هر یک از شاخص‌های رفتاری چهار مدل یادشده، صرفاً مقدار و میزان بروز گرایش‌های فردی و اجتماعی در رفتار تبیین شده و برای تصحیح و تعدیل برخی شاخص‌های رفتاری توصیه‌هایی ارائه شود؛ برای نمونه درباره شاخص خشونت کلامی و صراحت لهجه در افرادی که ویژگی‌های مدل «D» در آن‌ها بالاست، خویشتن‌داری و صبر بیشتر توصیه شده

1. William Moulton Marston

و درباره خوش گمانی و اعتماد زیاد به دیگران در افرادی با گرایش بالا به ویژگی های مدل «I» واقع نگری و تدبیر بیشتر مورد تأکید قرار می گیرد. همچنین در مواجهه با ویژگی همدلی و تابع گروه بودن در افرادی با گرایش بالا به ویژگی های مدل «S»، کنشگری و فعالیت بیشتر توصیه شده و در مواجهه با احتیاط بیش از حد و خلوت گزینی در افرادی با گرایش بالا به ویژگی های مدل «C»، ویژگی های جسارت بیشتر و اجتماعی تر مورد تأکید قرار می گیرد (Erikson, 2020: 37).

این روش برخلاف بسیاری از روش های روان شناسی فقط بر آزمایش های بالینی و تست های متداول مبتنی نیست؛ بلکه می تواند داده های رفتاری افراد مختلف را براساس گزارش های موجود طبقه بندی و تفکیک کرده و گرایش های رفتاری و مدیریتی آنان را برحسب شرایط زندگی شان متمایز و نظام مند سازد (Rohm, 2013: 4). در این روش سعی شده سلسله ویژگی های رفتاری افراد، در قالب چهار مدل اصلی شناسایی شود و ضمن تقویت نظریه پیوستگی و انسجام شاخص های رفتاری هر مدل با یکدیگر، چنان که پیش تر آمد، امکان ترکیب برخی از مدل ها با همدیگر نیز وجود دارد؛ برای نمونه افرادی با ویژگی های بالای مدل «D» زنجیره ای از رفتارها همچون قاطعیت، خطرپذیری، صراحت لهجه و خشونت کلامی، تکیه بر توان و قدرت شخصی، شتاب و عجله، نتیجه گرایی و مانع زدایی در مدیریت کارها را دارا هستند که در تبیین ارتباط این شاخص ها می توان گفت کسانی که در برخورد با دیگران خطرپذیرند و از واکنش احساسی آنان هراسی ندارند، قاطعیت و جدیت مشخصی در گفتار و رفتار دارند و اغلب بدون واهمه سخن خود را بیان می کنند. افزون بر این متناسب با زنجیره رفتاری یاد شده ممکن است شتاب زدگی و عجله در کلام و رفتار آنان دیده شود و البته این افراد با توجه به خوداتکایی و تکیه بر اراده فردی فقط به خروجی و نتیجه کارها اهمیت داده و به احساسات نهفته دیگران اهمیت کمتری می دهند (Straw, Julie et al., 2013: 118). همچنین امکان ترکیب شاخص های یک مدل، برای نمونه مدل «D» با برخی مدل ها مانند مدل «I» یا «C» وجود دارد؛ ولی با توجه به تقابل و تنافی برخی مدل ها، برای نمونه مدل «D» با مدل «S» و یا مدل «I» با مدل

«C» نمی‌توان توصیف غالب رفتاری یک فرد را براساس هر چهار مدل ترسیم و طبقه‌بندی کرد؛ بلکه حداکثر می‌توان از ترکیب شاخص‌های دو یا سه مدل به صورت همیشگی یا غالب سخن گفت (Sugerman, Jeffrey et al., 2011: 187-189).

در به‌کارگیری این روش برای شناسایی شبکه رفتاری حضرت موسی علیه السلام افزون بر لحاظ نکات یادشده در بخش تبیین مسئله باید توجه کرد که این مقایسه فقط در سطحی خرد و در راستای طبقه‌بندی ابعاد بشری شخصیت‌های الهی در قرآن مثل حضرت موسی علیه السلام صورت می‌گیرد و در پی تطبیق و هم‌تراز کردن ساحت‌های مختلف وجود آنان مثل ساحت غیبی و ملکوتی در یک مدل تجربی رفتارشناسی نخواهیم بود؛ بلکه براساس مبانی متقن اسلامی از هرگونه تقلیل‌گرایی و تنزل‌بخشی جایگاه رفیع آنان دوری خواهیم کرد. این روش افزون بر شناساندن منظومه غالب رفتاری افراد براساس کنش‌ها و واکنش‌های ظاهری، برای تنظیم رفتار با هدف اثرگذاری مؤثربردیگران توصیه‌هایی ارائه می‌دهد. در این راستا، ضمن مقایسه و طبقه‌بندی شبکه رفتاری حضرت موسی علیه السلام در قرآن، تعالیم و دستورات الهی به ایشان را به‌عنوان عنصر اصلی تربیت و تنظیم رفتار برای اثرگذاری بهتربرجامعه در نظر خواهیم گرفت و برپایه آن چرایی برخی درخواست‌های حضرت موسی علیه السلام و دلیل توصیه‌های ویژه خداوند به وی از این منظر روشن‌تر خواهد شد.

۵. پنج شاخص اصلی از منظومه غالب رفتاری حضرت موسی علیه السلام

گزارش‌های قرآنی درباره زندگی حضرت موسی علیه السلام دو دوره قبل و بعد از رسالت ایشان حکایت می‌کند که می‌توان شاخص‌های رفتاری ایشان را در مواجهه با گروه‌های مختلف مثل قضیه کمک‌رسانی به هوادارش و برخورد با قبلی و با دختران شعیب در شهر مدین قبل از دوران رسالت و مواجهه با فرعون و همراهانش و مدیریت بنی‌اسرائیل و چالش‌های آنان و ملاقات با جناب خضر در دوران بعد از رسالت ملاحظه کرد و با مقایسه با مدل رفتارشناسی DISC نزدیکی برخی شاخص‌ها را به برخی مدل‌های رفتاری دید. با

بررسی های صورت گرفته، پنج شاخص اصلی در رفتار و مدیریت فردی و اجتماعی حضرت موسی علیه السلام قابل استخراج بوده و گرایش آن ها به برخی شاخص های مدل های رفتاری قابل استفاده است.

الف) خطرپذیری در راستای اصلاح معضلات جامعه

یکی از خصایص رفتاری حضرت موسی علیه السلام قبل و بعد از رسالت، خطرپذیری و مواجهه بی پروا با چالش ها و مشکلات است که در مسیر احقاق حق ستمدیدگان و اصلاح جامعه ستمگر فرعون صحت می گیرد. این شاخص رفتاری می تواند با وجود فراهم آوردن دستاوردها و موفقیت های فردی و گروهی به ایجاد محذورات و زحمات اجتناب ناپذیری بینجامد. در این راستا، در گزارشی از وقایع زندگی حضرت موسی علیه السلام در آیات ۱۵ تا ۱۹ سورة قصص دیده می شود که ایشان در مواجهه با درگیری فردی ستم دیده از بنی اسرائیل با قبطی ای ستمکار، با قبطی وارد نزاع می شود که در نتیجه قبطی با وارد آمدن ضربه ای به هلاکت می رسد. با اینکه شرایط برای وقوع چنین قضیه ای مناسب نیست، موسی علیه السلام برای مقابله با ستم های بی شمار فرعونیان چاره ای جز خطرپذیری و استفاده از توان بدنی و فیزیکی خود ندارد (قصص / ۱۵؛ علم الهدی، بی تا: ۶۷). در مواجهه دوباره با درگیری فردی اسرائیلی با قبطی ای دیگر و درخواست کمک اسرائیلی از موسی علیه السلام، آن حضرت علیه السلام تنها راه را حمله و مبارزه خطرپذیر می داند؛ چنان که فرد قبطی موسی علیه السلام را فردی زورگو و جبار خوانده و او را در زمره مصلحان به شمار نمی آورد (قصص / ۱۸-۱۹؛ طوسی، بی تا: ۸ / ۱۳۸؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۷ / ۳۸۴).

می توان نظیر چنین شاخصی را از گفت و گوی موسی علیه السلام و بنی اسرائیل در هنگام گریختن از چنگال فرعونیان به سوی نیل نیز استفاده کرد. بنا بر گزارش قرآن در آیات ۶۱ تا ۶۴ سورة شعراء، هنگامی که دو گروه بنی اسرائیل و فرعونیان یکدیگر را دیدند، یاران موسی علیه السلام گفتند به طور قطع ما در چنگال فرعونیان گرفتار شدیم و راه نجاتی وجود ندارد (شعرا / ۶۱)؛ اما موسی علیه السلام به بنی اسرائیل رو کرد و گفت: چنین نیست آن ها هرگز بر ما

مسلط نخواهند شد؛ چراکه پروردگار من با من است و به زودی مرا هدایت خواهد کرد (شعراء / ۶۲؛ ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۱۹ / ۱۴۷). مشابه چنین شاخصی در سطحی نازل تر در مدل «D» دیده می شود.

ب) رقابت جویی با فرعونیان در مسیر پیروزی حق علیه باطل

نشانه هایی از بروز چنین رفتار خردمندانه ای از سوی موسی علیه السلام قبل از رسیدن به رسالت در گزارش های قرآن دیده می شود. موسی علیه السلام هنگام خروج از کاخ فرعون و پیش آمدن ماجرای درگیری با قبطی و کشته شدن او هراسان و نگران مراقب بود که توسط قبطیان و فرعونیان دستگیر نشود: «فَأُصْبِحُ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ...» (قصص / ۱۸). سه آیه بعد نیز خداوند می فرماید: «فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (قصص / ۲۱)؛ یعنی از مصدر در حالی که هراسان و مراقب بود، خارج شد و از خداوند خواست که وی را از شر ظالمان نجات دهد. از تعبیر «خَائِفًا يَتَرَقَّبُ» چنین می توان فهمید که نگرانی و ترس موسی علیه السلام از دستگیر شدن صرفاً جنبه شخصی و فردی نداشته؛ چراکه شخصیت های الهی به ویژه انبیای اولوا العزم افرادی بسیار شجاع و جسورند و با آرامش خاطر و سکینه ای که از پروردگار عالم دریافت می کنند، با تمام وجود همه خطرات را به جان می خرنند. بنابراین باید گفت که علت نگرانی و ترس موسی علیه السلام این بوده که مبادا قبل از موعد مقرر الهی نتواند قیام به حق خود را علیه باطل به سرانجام رساند و به علت بی احتیاطی طرفدارش مقهور سیطره فرعونیان شود (صادقی تهرانی، ۱۴۰۶: ۲۲ / ۳۱۷).

نمونه دیگر چنین خصلتی را می توان هنگام پیشنهاد فرعون برای مقابله با معجزه حضرت موسی علیه السلام دید. وقتی که فرعون گفت به طور قطع سحری همانند آنچه نشان دادی، خواهیم آورد و به موسی علیه السلام پیشنهاد داد که تاریخی برای این رقابت تعیین کند که هیچ کدام در آن تخلف نکنند و مکانی باشد که همگان شاهد باشند (طه / ۵۸)، موسی علیه السلام بدون هیچ واهمه ای و با استقبال از پیشنهاد فرعون به او خطاب کرد که وعده دیدار من و شما روز زینت و عید باشد که همگان تعطیل اند (طه / ۵۹؛ خطیب، ۱۴۲۴:

۸ / ۸۰۲). به نظر می‌رسد جنبه رقابت و مقابله در همه ابعاد با فرعون از بایسته‌های رفتاری موسی علیه السلام است که به هیچ‌رو نباید در ارائه پیام و معجزات الهی تزلزلی به خرج دهد. در واقع ویژگی رقابت‌جویی در مسیر حق علیه باطل از خصایصی است که با توجه به نوع مأموریت موسی علیه السلام بسیار ضروری و مؤثر است.

در نمونه‌ای دیگر هنگامی که ساحران خواستند موسی علیه السلام را تحت فشار قرار دهند و به او خطاب کردند که شروع‌کننده مراسم توهستی یا ما سحر خود را به نمایش گذاریم، موسی علیه السلام فرمود آنچه در توان دارید، نمایان سازید (طه / ۶۵-۶۶). بدین سان موسی علیه السلام به آنان مجال داد که آنچه را در چنته دارند، نشان دهند. براساس گزارش قرآن بعد از اینکه ساحران سحر خود را آشکار ساختند و در چشم افراد چنین جلوه کرد که ریسمان‌ها و عصاهای آنان به حرکت درآمد، موسی علیه السلام در وجود خود دچار نگرانی و هراس شد؛ ولی جنس این ترس و نگرانی نیز از سنخ خوف از دست رفتن موقعیت غلبه حق بر باطل بود (طه / ۶۷) و گرنه موسی علیه السلام نسبت به معجزه و قدرت الهی تردیدی نداشت (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۴ / ۱۷۷). امیرمؤمنان علیه السلام در نهج‌البلاغه در این باره می‌فرماید: موسی علیه السلام هرگز بر خود نترسید؛ بلکه از چیره شدن نادانان و پیروز شدن گمراهان ترسید (نهج‌البلاغه، ۱۴۱۴: خطبه ۴). مشابه این شاخص در سطح نازل‌تری در میان شاخص‌های مدیریتی مدل «DI» یا «DI» وجود دارد.

ج) شتاب‌ورزی و توانمندی در اقدام عملی

یکی از دیگر جلوه‌های رفتاری‌ای که در قرآن از حضرت موسی علیه السلام روایت شده، سرعت عمل در فعالیت‌ها و شتاب کردن در اقدامات فردی و اجتماعی است. از جمله موارد تحسین برانگیز این خصلت می‌توان به قضیه امداد و کمک‌رسانی به دختران شعیب اشاره کرد. موسی علیه السلام بعد از فهمیدن شرایط دختران شعیب بدون درنگ یک‌تنه برای آنان آب کشید و با اتکا به توان بدنی و ایمان به پروردگار، اقدام خیرخواهانه خود را برای آن دو دختر انجام داد (قصص / ۲۹). در این قضیه دیده می‌شود که موسی علیه السلام قبل از دوران

رسالت، در اقدام خیرخواهانه و کمک‌رسانی بدنی به افراد شتابان عمل کرده و در برابر بی‌عدالتی و تبعیض همانند قضیه برخورد با قطبی ظالم، جسورانه و با تمام توان وارد میدان می‌شده است (قصص / ۲۴). در نمونه‌ای دیگر، هنگامی که موسی علیه السلام به فرمان خداوند عصای خویش را افکند و عصا به اژدها تبدیل شد، پشت کرد و برنگشت (قصص / ۳۱). به نظر می‌رسد روایت چنین رفتاری از موسی علیه السلام به خصلت فردی وی در اقدام و عمل مرتبط باشد؛ چنان‌که وی در هنگام مخاطره و دفاع از نفس خویش نیز شتابان و بی‌ملاحظه دست به کار شده و از حالت انفعال و میخ‌کوب شدن دوری می‌کند (قطب، ۱۴۲۵: ۵ / ۲۶۹۲). البته چنین واکنشی در محضر الهی برخلاف ماجرای ستودنی شتاب در کمک به دختران شعیب علیهم السلام، به تعدیل و تأدیب نیاز دارد (طباطبائی، ۱۳۹۰: ۱۵ / ۳۴۵).

در حادثه مهمی دیگری از دوران رسالت، وقتی موسی علیه السلام همراه نمایندگان از بنی اسرائیل به کوه طور می‌رود - به گونه‌ای که سرازیر نشناخته، همه چیز حتی خوردن و آشامیدن و استراحت را فراموش کرده و قبل از دیگران به میعادگاه پروردگار می‌رسد - (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۱: ۱۳ / ۲۶۷) وحی نازل می‌شود که «وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى» (طه / ۸۳)؛ ای موسی چه چیز سبب شد که پیش از قومت به اینجا بیایی و در این راه عجله کنی؟ موسی علیه السلام عرض می‌کند که پروردگارا، آن‌ها به دنبال من هستند و من برای رسیدن به میعادگاه و محضر وحی تو شتاب کردم تا از من خشنود شوی (طه / ۸۴). همان‌گونه که از تعبیر آیات یادشده قابل استفاده است، اگرچه این تعجیل در رسیدن به میقات برای کسب رضایت پروردگار و از سرشوق دریافت وحی بوده و از این نظر با خصیصه رفتار فردی و مدیریت اجتماعی موسی علیه السلام هم سو و با نیت خیرخواهی و کسب خشنودی خداوند همراه است، به علت شرایط نامناسب بنی اسرائیل در ایمان‌آوری و نبود استحکام اعتقاد توحیدی آنان موجب فتنه و انحراف شده و چالشی برای مدیریت موسی علیه السلام در میان قوم ایجاد می‌کند؛ چنان‌که پروردگار خطاب به موسی علیه السلام می‌فرماید ما قومت را بعد از تو آزمایش کردیم، ولی آنان به خوبی از عهده امتحان بیرون نیامدند و

سامری گمراهشان کرد: ﴿قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ﴾ (طه / ۸۵؛ ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۱۶ / ۱۶۱؛ مدرسی، ۱۴۱۹: ۷ / ۲۰۶). نمونه چنین شاخصی را می‌توان در سطحی نازل‌تر در مدل‌های مدیریتی «DI» دید.

د) اظهار قاطعانه دیدگاه‌های خود

براساس گزارش قرآن، از شاخص‌های قابل توجه شخصیت موسی علیه السلام در تعامل فردی و مدیریت اجتماعی با فرعونیان و بنی اسرائیل بیان و آشکارسازی قاطع و کوبنده دیدگاه خود است. نمونه چنین رویکرد رفتاری‌ای را می‌توان در آیات ۱۸ تا ۳۳ سوره شعراء در مواجهه با فرعون دید. فرعون به موسی علیه السلام گفت آیا ما تو را در کودکی در دامان مهر خود پرورش ندادیم (شعراء / ۱۸-۱۹) و سپس بر رفتار موسی علیه السلام خرده گرفته و کشتن قبطی را یادآوری کرد: ﴿وَفَعَلْتَ فَعَلَتِكَ الَّتِي فَعَلْتَ﴾؛ اشاره به اینکه تو چگونه می‌توانی پیامبر باشی وقتی که چنین سابقه‌ای داری و گذشته از همه این‌ها تو کفران نعمت‌های ما می‌کنی: ﴿وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۰: ۱۵ / ۲۰۲).

در اینجا موسی علیه السلام بدون درنگ و هرگونه عذرتراشی به موضوع کشته شدن قبطی که به احتمال خبرآن موجب وارد شدن خدشه به جایگاهش شده، واکنش نشان می‌دهد؛ چراکه فرعون با چنین کلامی می‌کوشد وی را جبار و مفسد معرفی کند و به‌طور تلویحی به بنی اسرائیل بفهماند که موسی علیه السلام فردی سلطه‌گر و خون‌ریز است و اگر از بردگی او به سمت موسی علیه السلام پناه ببرند، موسی علیه السلام آنان را به نابودی می‌کشد (غافر / ۲۶) و سرنوشتشان از وضعیت کنونی و بردگی بدتر می‌شود (قصص / ۱۹؛ طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۷ / ۳۲۸). بنابراین موسی علیه السلام به سرعت به مهم‌ترین اهانت پاسخ می‌دهد: من چنین عملی را انجام دادم (ضربه زدن به قبطی) در حالی که از حکم رسالت پروردگار خود غافل بودم (شعراء / ۲۰-۲۱) وگرنه در چنین نزاعی مشارکت نمی‌کردم و به جای آن برای دفع چنین معضلاتی به خودت مراجعه می‌کردم و پیام پروردگار را به تو ابلاغ می‌کردم. در ادامه موسی علیه السلام نسبت به اتهام ناسپاسی به دربار فرعون و حق پرورش او بر خود چنین پاسخ

می‌دهد: آیا این متنی است که تو بر من می‌گذاری که بنی اسرائیل را بنده و برده خود ساختی (شعراء / ۲۲؛ نه‌اوندی، ۱۳۸۶: ۴ / ۵۱۶؛ طنطاوی، ۱۹۹۷: ۱۰ / ۲۴۰).

نمونهٔ چنین شاخصی را می‌توان در قضیهٔ گاو بنی اسرائیل و مواجههٔ موسی علیه السلام با آنان نیز دید. موسی علیه السلام با تأکید و قاطعیت فراوان به جمعی از بنی اسرائیل بر اساس فرمان خداوند دستور می‌دهد که گاوی را برای حل مسئلهٔ خود ذبح کنند و بعد از اینکه آن‌ها موسی علیه السلام را به مسخره کردن خود متهم می‌کنند، پاسخ می‌دهد از اینکه همچون مسخره‌کنندگان جاهل و نادان باشم به خداوند پناه می‌برم (بقره / ۶۷). وی هربار در مواجهه با بهانهٔ نابه‌جای بنی اسرائیل، با تأکید و صراحت کامل بر این دستور الهی پافشاری می‌کند و با کلمات تأکیدی متعدد، تنها راه حل مشکل را ذبح گاوی می‌داند که خصوصیات مشخصی دارد (بقره / ۷۱-۶۸؛ زحیلی، ۱۴۱۱: ۱ / ۱۸۹). مشابه چنین شاخصی در مدل مدیریتی «D» در سطحی پایین‌تر دیده می‌شود.

ها) مسئولیت‌پذیر کردن افراد در قبال وظایف و اشتباهات

از شاخص‌های برجستهٔ رفتاری و مدیریتی حضرت موسی علیه السلام در برخورد با بنی اسرائیل متوجه ساختن آنان به تبعات و عواقب اعمالی است که هنگام نافرمانی از خداوند سر می‌زند؛ نمونهٔ چنین شاخصی را می‌توان در قضیهٔ گاوپرستی دید. بنا بر گزارش قرآن بعد از اینکه خداوند به موسی علیه السلام فهماند که قومش دچار فتنه و انحراف عقیدتی شده‌اند، موسی علیه السلام با حالت غضب شدید توأم با تأسف و ناراحتی به سراغ قوم خود آمد و بعد از توییح جمعی آنان (شعراء / ۸۶)، هارون علیه السلام را مورد مؤاخذهٔ شدید قرار داد؛ به گونه‌ای که از شدت عصبانیت الواح آسمانی را بر زمین انداخت و با برخورد فیزیکی، ریش و سر هارون علیه السلام را به دست گرفته و به سمت خود کشید (اعراف / ۱۵۰). هارون از موسی علیه السلام خواست که او را رها کند (طه / ۹۴) و سپس با ذکر وضعیت بنی اسرائیل و دلایل قانع‌کننده، هرگونه اتهام کم‌کاری و اشتباه در این فتنه را از خود دفع کرد (طه / ۹۴؛ مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۱: ۱۳ / ۲۸۴).

به نظر می‌رسد که چنین توییحی افزون بر نشان دادن تعهد و وظیفه‌شناسی هارون نبی علیه السلام می‌تواند بر شدت انحراف بنی اسرائیل از مسیر حق و استحقاق مجازات سنگین آنان دلالت کند تا بفهمند زمانی که با هارون نبی علیه السلام چنین برخوردی می‌شود، تکلیف آنان مشخص است و باید منتظر عواقب سنگین گوساله‌پرستی باشند. از این رو موسی علیه السلام پس از مؤاخذهٔ زبانی بنی اسرائیل (طه / ۸۶) آنان را به مجازاتی سنگین محکوم کرده و دستور می‌دهد که با کشتن یکدیگر و قربانی دادن به دنبال توبه باشند و با پرداخت بهای سنگینی مشمول رحمت الهی شوند (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱ / ۱۸۹).

مشابه چنین رویکرد فردی و مدیریتی‌ای را می‌توان هنگام درخواست نابه‌جای بنی اسرائیل از موسی علیه السلام برای غذاهایی متنوع غیر از من و سلوی دید (بقره / ۶۱). موسی علیه السلام بعد از چنین گستاخی‌ای خطاب به آنان می‌گوید آیا حاضرید غذایی پست‌تر را با آنچه بهتر است، معاوضه کنید و ذلت اسارت و چشیدن غذای متنوع در شهری دیگر را بر عافیت در بیابان همراه با یک نوع غذا ترجیح می‌دهید؛ پس به شهر دیگری (شام یا مصر) فرود آید که آنچه را درخواست می‌کنید خواهید یافت (بقره / ۶۱؛ قطب، ۱۴۲۵: ۱ / ۷۵؛ زحیلی، ۱۴۱۱: ۱ / ۱۷۴). مشابه چنین شاخصی در مدل مدیریتی «DC» دیده می‌شود.

با توجه به منظومهٔ رفتاری و مدیریتی غالب موسی علیه السلام بر اساس وضعیت زمانه و مأموریت الهی، می‌توان یکی از حکمت‌ها و اهداف مراجعهٔ موسی علیه السلام به جناب خضرا تعدیل و شکوفایی خصلت‌های وی دانست (بنگرید به: جوادی آملی، ۱۳۹۹: ۵۴ / ۲۶۵-۲۶۷). توضیح مطلب اینکه در داستان موسی علیه السلام و خضر مشاهده می‌شود که خصلت‌های فردی و اجتماعی موسی علیه السلام مثل کم‌طاقتی و شتاب‌ورزی، پرسشگری و تحمیل تکلیف و عواقب کارها بر افراد و صراحت در کلام و انتقادگری مورد آزمایش و چالش قرار گرفته و خضر با علم لدنی خود وجود چنین خصیصه‌هایی را در او یادآور می‌شود. خضر همچنین برای موسی علیه السلام از لزوم توجه به صبر کافی و دقت در جزئیات و تأویلات الهی به جای شتاب‌ورزی و توجه به جایگاه استاد به جای انتقادورزی و

پرسشگری سخن می‌گوید تا لایه‌های رفتار فردی و مدیریت اجتماعی موسی علیه السلام ارتقا یابد (عیاشی، ۱۳۸۰: ۲/ ۳۳۱).

مقایسه شاخص‌های رفتاری حضرت موسی علیه السلام با شاخص‌های مدل DISC

شاخص‌های رفتاری حضرت موسی علیه السلام براساس گزارش قرآن	معادل شاخص‌های رفتاری و مدیریتی مدل DISC
خطرپذیری در راستای اصلاح معضلات جامعه (قصص / ۱۹-۱۶؛ شعراء / ۶۱-۶۴)	- خطرپذیری بالا در اداره کارها (D) - نه‌راسیدن از آزمون کارهای دشوار (DI)
رقابت جویی با فرعونیان در مسیر پیروزی حق علیه باطل (قصص / ۳۳-۳۴؛ طه / ۵۸)	رقابت طلبی برای رسیدن به اهداف (DC)
شتاب‌ورزی و توانمندی در اقدام عملی (قصص / ۲۳، ۲۹؛ طه / ۸۳)	سرعت بخشی در انجام کارها (D)
اظهار قاطعانه دیدگاه‌های خود (شعراء، ۳۳-۱۸؛ بقره / ۶۷-۷۱)	بیان بدون ملاحظه و راسخ نظرات و دیدگاه‌های شخصی (D)
مسئولیت پذیر کردن افراد در قبال وظایف و اشتباهات (شعراء / ۸۰؛ اعراف / ۱۵۰؛ بقره / ۶۱)	مسئول نگه داشتن افراد در انجام کارها و تعیین معیارهای بالا برای خود و دیگران (DC)

نتیجه‌گیری

با توجه به شاخص‌هایی همچون خطرپذیری حضرت موسی علیه السلام در صحنه‌های مختلف، رقابت جویی با مخالفان، شتاب‌ورزی در اقدامات عملی، بیان قاطعانه دیدگاه‌های شخصی و مسئولیت پذیر کردن افراد در کارها، همسویی و شباهت شاخص‌های رفتاری ایشان را با مدل‌های «D»، «DI» و «DC» برداشت کرد. بنابراین به نظر می‌رسد که درخواست‌های مختلف حضرت موسی علیه السلام از خداوند که دارای بُعد تنظیم رفتار است، با رعایت چالش‌های احتمالی پیش رو مطرح شده است. موسی علیه السلام با وجود داشتن استقامت و پایداری لازم که باعث رسیدن وی به پیامبری شده بود، از خداوند

شرح صدر بیشتری درخواست می‌کند که این متناسب و نزدیک به شاخص‌های مدل «S» است؛^۱ زیرا در برابر فرعون نیاز است که از اقدامات عملی‌ای چون واقعه کشته شدن فرد قبطنی پرهیزد و با وجود لزوم برخورد لفظی یا فیزیکی، در صورت امکان، مسیر پیامبران اولوالعزم را دنبال کرده، پیام الهی را با لحن ملایم و نرم ابلاغ کند. در ادامه، موسی علیه السلام از خداوند می‌خواهد که گره زبانی او را بگشاید. با توجه به شبکه رفتاری موسی علیه السلام، این درخواست می‌تواند ناظر به صراحت لهجه و رک‌گویی او در مقابله با مخالفان باشد که گاه تأثیرگذار نبوده است.^۲ در مرحله ابلاغ حکم الهی نیز لازم است این صراحت کنترل شود و عقده‌ها و گره‌هایی که به علت ظلم فرعونیان بر شخصیت موسی علیه السلام سایه انداخته و ممکن است در زبان موسی علیه السلام آشکار شود، مانع از ابلاغ رسالت نشود. همچنین درخواست همراهی هارون علیه السلام از خداوند می‌تواند در راستای شبکه رفتاری موسی علیه السلام مورد توجه قرار گیرد. موسی علیه السلام با همراهی هارون علیه السلام می‌تواند برخی از سوابق پیشین رفتاری خود، مانند اتخاذ تصمیم‌های فردی در اقدامات عملی خود را کنترل کند و با مشورت و کمک گرفتن از یک همراه دل‌سوز که از شاخص‌های رفتاری نزدیک به مدل «S» و ترکیب آن با مدل «I» برخوردار است، تأثیر بیشتری بر فرعونیان بگذارد.

محدودیت‌ها و پیشنهادها

چنان‌که آمد، بررسی زنجیره رفتاری حضرت موسی علیه السلام به علت گنجایش پژوهش

۱. در مقاله مستقلی با عنوان «پیامدهای خصیصه گفت‌وگومداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم براساس زنجیره رفتاری غالب ایشان در قرآن»، نزدیکی شاخص‌های شبکه رفتاری پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به شاخص‌های مدل «S» و ترکیب آن با مدل‌های «I» و «C» تبیین شده (فری زنی و دیگران، ۱۴۰۲) که در نتیجه از آن، تفاوت شبکه رفتاری پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و موسی علیه السلام به علت شرایط زمانه قابل استفاده است.
۲. براساس این احتمال معنایی، در تبیین آیه «وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي» (طه / ۲۷) می‌توان مشکل انتساب نقیصه زبانی به حضرت موسی علیه السلام در برخی تفاسیر را برطرف کرده و چنان‌که برخی مفسران معاصر مثل آیت‌الله جوادی آملی تأکید می‌کنند، آن را به گره‌گشایی زبان به‌گونه‌ای دیگر معنا کرد.

حاضر منحصر به آیات قرآن شد. از این رو پیشنهاد می شود که این مسئله در منابع تاریخی و روایی مربوط به زندگی حضرت موسی علیه السلام دنبال شده و در قالب پژوهشی مستقل سامان یابد.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. شریف رضی، محمد بن حسین، نهج البلاغة، شارح: صبحی صالح، مؤسسة دار الهجرة، قم، ۱۴۱۴ق.
۳. ابن عاشور، محمد الطاهر، التحرير والتنوير، مؤسسة التاريخ العربی، بیروت، ۱۴۲۰ق.
۴. ابن میمون، موسی، دلالة الحائرین، تصحیح: حسین اتای، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، بی تا.
۵. تستری، سهل بن عبدالله، تفسیر التستری، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۲۳ق.
۶. جوادى آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، انتشارات اسراء، قم، ۱۳۹۹ش.
۷. حسینی طهرانی، محمد حسین، نور ملکوت قرآن، علامه طباطبایی، مشهد مقدس، ۱۴۱۶ق.
۸. حقی برسوی، اسماعیل بن مصطفی، تفسیر روح البیان، دار الفکر، بیروت، بی تا.
۹. خطیب، عبد الکریم، التفسیر القرآنی للقرآن، دار الفکر العربی، بیروت، ۱۴۲۴ق.
۱۰. رفیعی هنر، حمید، «جریان شناسی روان شناسی اسلامی در عصر حاضر: بررسی فراترکیب»، دوفصلنامه علمی روان شناسی فرهنگی، شماره پیاپی ۱، شهریور ۱۳۹۹ش.
۱۱. زحیلی، وهبة، التفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج، دار الفکر، دمشق، ۱۴۱۱ق.
۱۲. سیوطی، عبد الرحمن، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی، قم، ۱۴۰۴ق.
۱۳. شجاعی، محمد صادق، «روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی: مبانی نظری و مراحل اجرا» مطالعات اسلام و روان شناسی، سال چهاردهم، شماره ۲۷، ۱۳۹۹ش.
۱۴. شعرانی، ابوالحسن، پژوهش های قرآنی علامه شعرانی، بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۶ش.
۱۵. صادقی تهرانی، محمد، الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنة، فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۴۰۶ق.
۱۶. طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، بیروت، ۱۳۹۰ق.
۱۷. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، دار المعرفة، بیروت، ۱۴۰۸ق.
۱۸. طنطاوی، محمد سید، التفسیر الوسیط للقرآن الکریم، نهضة مصر، القاهرة، ۱۹۹۷م.
۱۹. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، دار إحياء التراث العربی، بیروت، بی تا.

۲۰. علم الهدی، علی بن حسین، *تنزیه الأنبياء*، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، بیروت، ۱۴۳۱ق.
۲۱. عیاشی، محمد بن مسعود، *تفسیر العیاشی*، تصحیح: هاشم رسولی، مکتبه العلمیه الإسلامیه، تهران، ۱۳۸۰ق.
۲۲. فری زنی، سید مرتضی، «بررسی روان شناسانه شاخص های رهبری انبیا و اولیا در قرآن براساس مدل های رفتاری DISC»، رساله دکتری، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ۱۴۰۲ش.
۲۳. فری زنی، سید مرتضی، «پیامدهای خصیصه گفتگومداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله براساس زنجیره رفتاری غالب ایشان در قرآن»، *مجله مطالعات اسلام و روان شناسی*، شماره ۳۳، ۱۴۰۲ش.
۲۴. قرطبی، محمد بن احمد، *الجامع لأحكام القرآن*، ناصر خسرو، تهران، ۱۳۶۴ش.
۲۵. قطب، سید، *فی ظلال القرآن*، دار الشروق، بیروت، ۱۴۲۵ق.
۲۶. مدرسی، محمد تقی، *من هدی القرآن*، دار محبی الحسین، تهران، ۱۴۱۹ق.
۲۷. مغنیه، محمد جواد، *التفسیر الکاشف*، دارالکتب الإسلامیه، قم، بی تا.
۲۸. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، *تفسیر نمونه*، دارالکتب الإسلامیه، تهران، ۱۳۷۱ش.
۲۹. نهاوندی، محمد، *نفحات الرحمن فی تفسیر القرآن*، مؤسسه البعثه، قم، ۱۴۲۹ق.
۳۰. هادیان رستانی، الهه، «بررسی دیدگاه مفسران درباره مراد از فصیح نبودن حضرت موسی علیه السلام»، *دوفصلنامه آموزه های قرآنی*، دوره هفدهم، شماره ۲۲، ۱۳۹۹ش.
31. Erikson, Thomas., *Surrounded by Idiots: The Four Types of Human Behavior and How to Effectively Communicate with Each in Business (and in Life)*, St. Martin's Publishing Group, 2020.
32. Rohm, Robert A., "A Powerful Way to Understand People Using the DISC Concept", Personality Insights, Inc. www.discoveryreport.com, 2013.
33. Straw, Julie et al., *The Work of Leaders: How Vision, Alignment, and Execution Will Change the Way You Lead*, Published by Wiley, 2013
34. Sugerman, Jeffrey et al., *The 8 Dimensions of Leadership: DiSC Strategies for Becoming a Better Leader*, Berrett-Koehler Publishers, 2011.